

ELLEN SCHRUMPF

Menstadslaget – et slag mellom menn?

Innledning

Menstadslaget står for de fleste som et slag mellom menn. Enten det gjaldt oppgjøret mellom arbeidsgivere og arbeidere, mellom statsmakt og fagbevegelse eller mellom ulike arbeiderpolitiske fløyer oppfatter vi det slik at det var menn som hadde tilgang til de maktmidler som ble satt inn på begge sider av konflikten og som utkjempet selve slaget.

Utgangspunktet for denne artikkelen¹ er følgende spørsmål: Er det grunnlag i kildene for å fortelle en annen historie om Menstadslaget? Vil et kvinne- og familieperspektiv på denne konflikten synliggjøre kvinnes og barnas rolle? Og til slutt: Hvis det var slik at kvinner og barn faktisk deltok og at denne deltakelsen hadde betydning for begivenhetens gang, gir det grunnlag for å revurdere dette viktige kampavsnittet i norsk arbeiderhistorie?

For å besvare disse spørsmålene skal dramatikken på Menstad lager- og løseplass i Skiensfjorden forsommeren 1931 følges fra dag til dag i en historie der familiene og aktørene sentreres. Slik vil deltakerne tre fram med både alder og kjønn og bidra til å utfylle og ny-

ansere bildet av Menstadslaget. Men først et kort tilbakeblikk på forhistorien. Den skal nærmere bestemt dreie seg om kjønns- og aldersrelasjoner i arbeiderfamilien og i arbeiderbevegelsen ved framveksten av et moderne norsk industrisamfunn. Dette skal danne en bakgrunn for å forstå og forklare begivenhetene på Menstad i 1931.

Arbeidsliv, fagorganisasjon og kjønn

I det før-industrielle samfunnet var levebrødet i de aller fleste familier et felles ansvar. Alle familiemedlemmer deltok i forsørgelsen; barn, unge og gamle, kvinner og menn, gifte og ugifte. Arbeidets omfang og innhold varierte fra hushold til hushold, det varierte med årstidene, og for den enkelte var arbeidsoppgavene avhengig av kjønn og alder. Arbeidet var et slit, men det var også en kilde til glede. Gjennom å delta og samarbeide om viktige oppgaver og bidra til å skaffe maten på bordet hver dag ble det enkelte familiemedlem nyttig og nødvendig.

Denne tradisjonen med arbeiderfamiliens fellesforsørgelse var under utvikling i det moderne industrisamfun-

net, faktisk og kulturelt. Hushold og produksjon ble etter hvert adskilt, og kvinner og barn mistet forsørgeransvar. Det resulterte i at bare den fulltidsarbeidende mannen ble oppfattet som den egentlige arbeider, og bare lønnsarbeidet ble definert som arbeid. Disse holdningene gjorde seg tydelig gjeldende i den arbeiderbevegelsen som vokste fram på slutten av 1800-tallet, og som på 1900-tallet fikk stor innflytelse og makt. I tråd med disse endringene ble kvinner og barn mer og mer definert ut av familiens fellesforsørgelse i det 20. århundre. Normen for den moderne familien ble den *enmannsforsørgete* familien.

Fagorganiserte arbeidere stilte tidlig kravet om *forsørgerlønn*. Dette var et mannskrav til tross for at kvinner også var forsørgere, ja, ofte eneforsørgere. Forsørgerlønnskravet var likevel ikke ment å gjelde for kvinner. I det hele tatt fremmet fagbevegelsen krav som i stor grad ivaretok menns interesser, og dette førte til at kvinner i liten grad ble organisert. Menn fikk et organisatorisk overtak som de brukte til å hindre konkurransen fra billig, kvinnelig arbeidskraft. Utfrysing, boikott og kontrollert organisering av kvinner ble midler i denne konkurransen. Biologiske kjønnsforestillinger bygget også opp under oppfatninger av kvinner som «avvik» i arbeidslivet. Med henvisning til moderne naturvitenskap som påviste en svakere fysisk og psykisk konstitusjon hos kvinnene, ble kvinner utsatt for en særbehandling som innebar økonomiske begrensninger og som styrket menns konkurransefordeler. Særlig var kjønnskonflikten tilspisset i typograffaget. Typografene forsøkte å presse kvin-

nene ut av faget og drev deretter med årelang og intens verbal krigføring mot «de beskjørtede». Brystene var i veien, hevdet typografene da de forsøkte å få kvinnene ut av setteriene.²

Den faglige arbeiderbevegelsen kom til å føre ulike og tilsynelatende motstridende politiske strategier overfor kvinnene. Delvis ble det hevdet at kvinnene var svake og trengte beskyttelse, og delvis ble de oppfattet som farlige konkurrenter som måtte holdes ute. Kvinnene svarte på ulike måter. Setter-skene i typograffaget sto for en linje som brøt med enheten mellom kvinnelige og mannlige arbeidere og dannet Sætterskenes klubb i 1890-årene for å ivareta kvinnelige arbeideres interesser.³ Arbeiderpartiets Kvindeforbund fra 1901, hadde et annet utgangspunkt. Kvinneforbundet sto for en felles sosialistisk plattform for kvinner og menn i arbeiderklassen. Forbundet skulle fremme spesifikke kvinnekav, men det ble understreket at slike krav ikke sto i motsetning til menns interesser. Kvinneforbundet var påpasselig med å holde solidariteten og fellesskapet mellom kvinner og menn i arbeiderbevegelsen høyt. Denne forsonende holdningen ble imidlertid ofte møtt med en negativ holdning fra menn i arbeiderbevegelsen. På Kvinneforbundets landsmøter ble det fortalt om at fagorganiserte menn ofte opptrådte autoritært og enerådige i familien, og at arbeiderkvinnene av den grunn ofte ikke fikk delta på møter og i politisk skolering. Også i LO kom denne motviljen mot kvinner til syne. Det ble blant annet fremmet forslag om at kvinnene skulle stå som halvtbetalende medlemmer. Kvinnene, het det, hadde ikke de samme behov for

Kjønnskonflikten var særlig tilspisset i typograffaget, der de mannlige typografene i mange å forsøkte å presse sine kvinnelige kollegaer ut av faget. På bildet ser vi L/L Inntrøndelagens trykkeripersonale i 1914.

organisasjonen som menn fordi de utgjorde en minoritet og fordi de likevel snart skulle gifte seg.⁴

Det var helt tydelig at innenfor den nyetablerte arbeiderbevegelsen ble visjonen om framtidssamfunnet knyttet til normen om at arbeid og familie burde skilles ad i tid og rom. Skulle arbeiderklassen få muligheter til rekreasjon, fritid og kulturell aktivitet var det en forutsetning at det skjedde i en skjerm, avgrenset og privat familie. Kvinner og kvinneligheten ble knyttet til denne familien, også i arbeiderklassen, og arbeiderklassens barn ble også hørende til i denne private og skjermete familien. Det ble et mål at barna skulle holdes utenfor arbeidslivet og heller gå

på skole. I det moderne samfunnet var kunnskap makt. Å sende barna på skole var en av arbeiderbevegelsens strategier for å få del i kunnskapsmakten.

Denne oppfatningen av hva familien burde være og av forholdet mellom kjønnene og generasjonene dannet etter hvert et kulturelt filter som arbeiderbevegelsen så og fortolket verden igjennom. Den definerte hvordan konkrete saker ble forstått. Da etterkrigstidskrise og arbeidsledighet meldte seg på begynnelsen av 1920-årene, gikk Arbeiderpartiet i Oslo inn for å begrense gifte kvinners adgang til arbeid i Oslo kommune. I dette spørsmålet sto DNA sammen med deler av Høyre mot kommunistene, de ikke-sosialistiske kvinneor-

ganisasjonene, Venstre og deler av Høyre. Både Arbeiderpartiet og partiets kvinneorganisasjon gikk fra nå av inn for å innskrenke gifte kvinners lønnete arbeid. I 1925 reiste LOs fagkongress i forbindelse med arbeidsledighetskrisa spørsmålet om gifte kvinner burde tas ut av lønnet arbeid for å gi plass for arbeidsledige menn og ugifte kvinner. Følgende vedtak ble fattet:

«Fagkongressen pålegger de fagorganiserte arbeidere og dets tillitsmenn, å motarbeide at det, i sådanne hjem hvor det ikke er nødvendig for familiens eksistens, at både mann og hustru tar fast arbeide.»⁵

Vedtaket var kjønnsnøytralt, men i debatten viste det seg snart at forslaget bare tok sikte på å hindre kvinnen i en familie å ha arbeid utenfor hjemmet. Det var derfor i praksis et angrep på gifte kvinners rett til lønnet arbeid. Å foreslå at akkurat gifte kvinners yrkesaktivitet skulle motarbeides, bygde på en forestilling om at dette ville minske arbeidsledigheten. Men hvordan kunne man hjelpe på arbeidsledigheten ved å skape en ny gruppe arbeidsledige? Dette blir bare forståelig om man la til grunn et helt bestemt syn på gifte kvinner, nemlig at deres plass og oppgaver var i hjemmet, og at de ikke kunne betraktes som arbeidere.⁶

Kampen som arbeiderbevegelsen førte mot gifte kvinners yrkesdeltakelse nådde sitt høydepunkt i 1932 ved at den ble godkjent som en del av LOs og DNAs krisepolitikk. Men fra dette tidspunktet startet også den organiserte motstanden mot denne kvinne- og krisepolitikken i LO og DNA.⁷

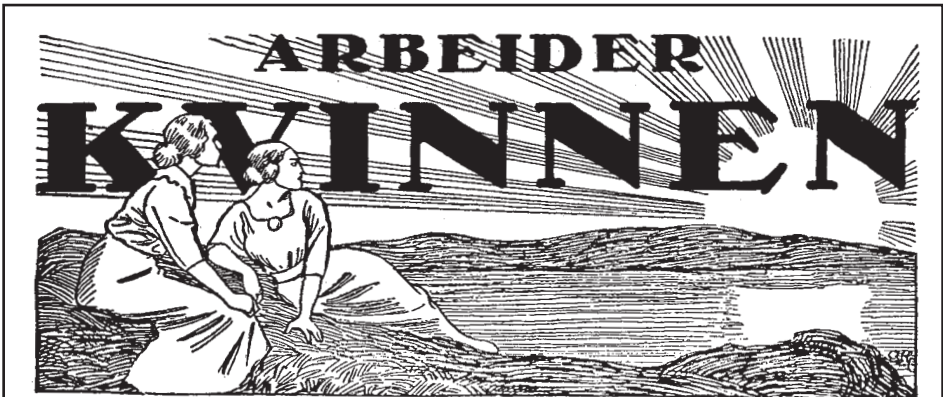
Vi har altså sett at arbeiderfamilien tradisjonelt hadde et felles ansvar for le-

vebrødet. Vi har også sett eksempler på at kjønnskonfliktene i perioder etter århundreskiftet, og særlig i mellomkrigstida, var klart uttalt i fagbevegelse og parti. I fortsettelsen skal denne artikkelen drøfte spørsmålet om hvordan først og fremst kjønns-, men også aldersrelasjonene i arbeiderfamiliene utspilte seg under Menstadkonflikten. Slo tradisjonene i arbeiderfamilien ut på den måten at både kvinner og barn med selvfølghet deltok i en kamp som også var en kamp for å forsvare levebrødet? Eller overlot kvinnene – også i tråd med tradisjonen – den fagpolitiske arenaen til mennene?

Menstadslagets deltakere: kjønn og alder

Det er de dramatiske dagene fra slutten av mai og til og med 8. juni det skal handle om. Begivenhetenes sentrum var Norsk Hydros lager og losseanlegg på Menstad. Menstad befinner seg omtrent midt mellom Skien og Porsgrunn på østsiden av elva. Her var det utskipingshavn for salpeterproduksjonen på Notodden og Rjukan. Fast ansatte arbeidere organisert i Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund og uorganiserte kontraktarbeidere på tre måneders oppsigelse utførte arbeidet med lasting og lossing. Sesongarbeidet gjorde at det var viktig for bedriftsledelsen å holde lasting og lossing gående i utskipingssesongene. Lastingen var lite automatisert; det var tungt kropps- og mannsarbeid.⁸

Ved tarifforhandlingene våren 1931 krevde arbeidsgiverne lønnsreduksjon og gikk til en landsomfattende lockout da LO avviste dette kravet. Lockouten utløste Menstadkonflikten. I Skiensfjor-

Nr. 4	Annoncepriser se siste side.	April 1931	Utkommer i gang hver måned.	22. årgang
-------	---------------------------------	------------	--------------------------------	------------

Konflikten.

Vi står for tiden midt oppe i årets tariffoppgjør. Arbeidsgiverne er grådigere enn noen gang tidligere. Arbeidernes lønninger skal ned med minst 15 pct.

Arbeidsgiverne tar ikke i betraktning at det forut går ca. 50 000 arbeidsledige, det skal ytterligere kastes ca. 90 000 arbeidere ut av produksjonslivet.

Arbeidsgiverne kan sagtens lukke sine bedrifter, de har tjent så meget at en kortere eller lengere arbeidsstans for dem hverken betyr nød eller savn i hjemmet. Anderledes stiller det seg for arbeiderne. Disse har i de senere år tjent så lite, at deres inntekter knapt har kunnet dekke de nødvendige utgifter. Arbeidsgivernes bebudede lønnsreduksjon kan derfor ikke godtas av arbeiderne. Arbeidsgivernes hensynsløse fremgangsmåte har allerede bevirket at 56 000 mann er kastet på gaten.

Situasjonen er alvorlig, så vi plikter å ta den op til alvorlig drøftelse både av kvinner og menn, ikke minst av husmødrene, som i siste instans, hjemmet, får med konflikten å gjøre. Arbeiderne har ikke noget annet å stole på i kampen enn klassens solidaritet og samhold. Det er derfor en bydende nødvendighet at også kvinnene, husmødrene er med å yder denne støtte. Kampens utfall avhenger denne gang som så mange ganger tidli-

gere, hvorledes hjemmets kvinner vil stille sig i kampen. Arbeidskjøperne har nu som før samfundets makt-havere på sin side, politi, militærvesen og de vedtatte tukthuslover, som skal verne om streikebryterne, hvis disse melder sig til tjeneste.

Den store arbeidsledighet har bevirket at arbeiderne har tatt op til drøftelse forkortelse av arbeidstiden. Fagkongressens beslutning herom er av arbeiderne allerede optatt til realisasjon ved å ta spørsmålet op ved årets tariffrevisjon. Arbeiderne er fullt opmerksom på at arbeidsledigheten ikke kan avskaffes helt under et kapitalistisk samfundssystem. Men av hensyn til de tusener av arbeidsledige har de her pekt på et middel som kan være en liten hjelp. Samfundsmessig bør arbeidsgiverne være med å gjøre sitt, selv om profitten for deres vedkommende må bli litt mindre. At arbeidsgiverne vil sette sig imot arbeidernes krav må vi være forberedt på. Samfundsplikten er ikke stort utviklet hos disse menn.

Kampen står i år ikke bare om lønnen, men også om et prinsippsspørsmål, som i første rekke er reist for å komme de arbeidsledige til gode. De arbeidsledige selv skulde således være sterkt interessert i kampens forløp.

«Arbeiderkvinden», organ for Arbeiderpartiets kvinneorganisasjon, kommenterte storkonflikten i sitt aprilnummer 1931.

den var 2000 arbeidere rammet, og menstadarbeiderne og stuerne på Herøya fabrikk ble tatt ut i sympatistreik av LO. Konflikten tilspisset seg da kontraktarbeiderne på Menstad fortsatte å arbeide. De fagorganiserte stemplet kontraktarbeiderne som streikebrytere.

Forhandlinger førte ikke fram. Konflikten var fastlåst.⁹

Den første demonstrasjonen mot streikebryteriet gikk av stabelen i Skien fredag 22. mai. I dagene som fulgte gikk det slag i slag. Allerede tidlig i konflikten kan vi se at ikke bare fagorganiserte

og uorganiserte arbeidere var involvert. Det ble fortalt at store menneskemasser deltok i kampene mot streikebryteriet, og at det ble tatt i bruk mange slags midler i kampen. Det var skjellsord og symbolske pressmidler. Kontraktarbeideren ble definert som streikebryter og framstilt i agitasjonen som eksempelvis en Judas, skabbdyr eller en veggslu. Disse utstøtingsmekanismene ville vært lite virksomme hvis det ikke var lokal oppslutning om dem. I lokalpressen ble det skrevet om at kvinner, barn og eldre arbeidere deltok i den symbolske og verbale kampen, og man kan tenke seg at presset ble stort på de som sto på den gale siden. Det gjaldt ikke bare streikebryterne selv, men ikke minst familiene deres. Også barna ble dratt inn. En streikebryter som hadde med seg sin lille sønn ned på området ved potetkjelleren lørdag 30. mai, ble møtt med følgende tilrop: «Ta pappa i lanken du, gutten min og lei'n hjem til mamma».¹⁰

Streikebryterfamiliene følte seg truet. Motstanden mot streikebryteriet i lokalsamfunnet var kompakt, kunne Telemark Arbeiderblad melde. Stemningen var overveiende, ja, man kunne gjerne si utelukkende på arbeidernes side. Kvinner og barn deltok med hånlig tilrop til streikebryterne.¹¹ Fire dager før det store slaget anmodet kontraktarbeiderne bedriftsledelsen om en pause i arbeidet med denne begrunnelsen:

«Samtlige månedsbetalte arbeidere ved Ekspeditionsavdelingen henstiller til selskabet at vi foreløpig i et par dager ikke blir satt i arbeide. Andragendet begrundes med den farlige situasjon som er tilstede for hver enkelt av oss og for våre familier på grund av forfølgelse fra de der demonstrerer mot oss. Vi mener at stillingen for øieblikket er så til-

spidset at det vil være direkte å utsette oss og våre familiers liv for fare hvis vi begynder å arbeide nu.»¹²

Ønsket om å stoppe arbeidet ble begrundet med at familienes liv sto i fare. Ingen liv gikk tapt, men det er liten tvil om at påkjeningen var stor på kontraktarbeidernes familier. Kort tid etter at det store slaget hadde funnet sted, kunne man lese i avisen at kona til en av streikebryterne hadde fått sammenbrudd. Det het i reportasjen i Sarpsborg Arbeiderblad :

«Hun har hele tiden forsøkt å få sin mann til å slutte med streikebryteriet, men han har ikke villet lytte til hennes fornuftige råd. De siste begivenheter på Menstad har gjort et så voldsomt inntrykk på henne at hun brøt sammen.»¹³

Det kan tyde på at konflikten i enkelte tilfeller ble en stor påkjening og at det også rammet andre enn arbeiderne selv. Tirsdag 2. juni brøt uroen løs på nytt. Kontraktarbeiderne hadde tatt opp arbeidet igjen. Det ble startskuddet for 400 demonstranter fra Porsgrunn og 800 fra Skien som marsjerte fra hver sin kant ut til Menstad. I spissen var det fagforeningsfaner, røde flagg og musikkorps som spilte Internasjonale. Da togene møttes på Menstad, var tallet økt til cirka 1400 demonstranter. Tilskuerne hadde strømmet til, og man regnet at til slutt var det mellom 2000 og 3000 mennesker på området. Tilskuerne utgjorde altså over halvparten av de tilstedeværende. Det skulle vise seg at denne menneskemassen ikke var passive tilskuere på sidelinjen. De deltok for fullt, kastet seg inn i tumultene og brøt ned porten inn til området. Hundrevis av

Porten til lasteplassen på Menstad er revet ned, og demonstrantene strømmer inn, 2. juni 1931.

folk stormet så inn på Menstad lager og losseplass. De jaktet på kontraktarbeidere som hadde søkte tilflukt i kontorbygningen. Flere ble funnet og hentet fram «til beskuelse».¹⁴

Stemningen var svært opphisset. Leif Halvorsen het en av kontraktarbeiderne. Han forklarte senere under rettsforhandlingene at han og de som sto på hans side i konflikten ble skjelt ut av folkemassen. De ble utsatt for en lavine av skjellsord. Selv sterke menn kunne bringes til sammenbrudd, hevdet han. På spørsmålet om han ble forulempet på noen måte, svarte han:

«Ja, det var en dame som forsøkte å slå mig med en paraply, men det kom en stor mann i mellom slik at jeg ikke blev rammet.»¹⁵

Kontraktarbeiderne ble angrepet av ill-sinte kvinner og jaget hjem. Men først måtte de gå spissrotgang gjennom en lang, smal åpning i mengden, med hundrevis av demonstranter på hver side. De ble overøst med skjellsord og hånende bemerkninger, fortalte de senere. En tomtarbeider var blant dem som måtte gå spissrotgang. Under rettsforhandlingene beskrev han hvordan menneskemassen var svært opphisset, og ikke minst var kvinnene i fyr og flamme. De skjelte og smelte. De så ut som furier.¹⁶ Tidens Tegn skrev at det var betegnende for stemningen at selv kvinner grep inn med grove ukvemsord mot de «arbeidsvillige». Enkelte var helt fra seg og spyttet etter dem når de gikk forbi.¹⁷

Både kvinner og menn var altså i ak-

Demonstrantene har kommet seg inn på kaiområdet på Menstad på jakt etter kontraktarbeidere, 2. juni 1931.

sjon. Tirsdag 2. juni hadde formannen i Herøya Arbeiderforening, Arthur Berby, forsøkt å roe gemyttene. Han advarte demonstrantene mot å trenge seg inn på bedriftsområdet, men massene var ikke til å stanse fortalte kontraktarbeideren, Leif Halvorsen:

«Jeg rakk å få høre Berby's i mange henseende gode foredrag – men så skjønte jeg at her blev der nok ingen røking på fredspiper, under vilde hyl hørte jeg Røde Ulv's avantgarde hadde fanget Gundersen og førte ham opp til martepelen under jubelrop fra indianeronger og kjerringer fra den omliggende indianerleir.»¹⁸

Skal vi tro Leif Halvorsen var det kommunistene (Røde Ulv) og «kjerringer og unger» som hisset opp stemningen

og påvirket aksjonen i mer militant retning.

Samorganisasjonen sto for mer fredelige aksjonsformer. Den tok initiativ til et protestmøte i Porsgrunn torsdag 4. juni. Også her sluttet massene opp. Om ettermiddagen samlet det seg mellom 600 og 700 arbeidere fra Skotfoss og Skien og marsjerte av sted fra Folkets Hus i Skien og til Porsgrunn. Over to timer tok det å gå den lange veien til Porsgrunn langs vestsiden av elva. Blant de som marsjerte var Einar Gerhardsen, kveldens hovedtaler. Ved kirken på Vestsiden i Porsgrunn sluttet 1000 porsgrunnsarbeidere seg til toget, og vel 2000 marsjerte inn på Rådhusplassen i Porsgrunn. Men da Einar Gerhardsen besteg talerstolen, hadde menneske-

mengden fordoblet seg. Av fotografier kan man se at det både var menn, kvinner og barn som samlet seg rundt talerstolen og lyttet til taleren. Forsamlingen var preget av samhold, og stemningen var stor, het det i Telemark Arbeiderblad:

«Et annet trekk som preget gårsdagens mektige demonstrasjon var den enhetsånd og enhetsfølelse som kom til uttrykk. De tusener arbeidets kvinner og menn som møttes på Rådhusplassen i Porsgrunn var alle besjelt av viljen til å holde sammen og holde ut i kampen og av viljen til å seire.»¹⁹

Man kan få det inntrykket at den lokale arbeiderklassen sto samlet i kampen mot streikebryteriet. Det ble fortalt at da de fremmede politistyrkene senere ankom Porsgrunn, møtte lokalsamfunnet dem med boikott. Det oppsto vanskeligheter med å innkvartere politiet. Hoteller, spisesteder og forretninger ble blokkert, og drosjesjåførene nektet å kjøre dem.²⁰ Det lokale samholdet var uttrykk for en enhet og en styrke som faktisk og mentalt må ha vært en betydningsfull støtte i aksjonistenes kamp.

Ungdom i kamp med politiet

Barometeret pekte mot storm i dagene før Menstadslaget, og slaget på Skotfoss fredag 5. juni bidro til å trappe opp konflikten. Folk hadde samlet seg ved Folkets Hus den dagen, både i Porsgrunn og i Skien. De ønsket å gå til nye aksjoner, men det ble opplyst at arbeidet var lagt ned på Menstad. Da foreslo en ung gutt – han var neppe konfirmert het det – at de skulle dra opp til Skotfoss Bruk hvor det også befant seg streikebrytere. 400 arbeidere gikk fra Skien

og cirka en mils vei opp til Skotfoss. Musikkorpset gikk i spissen og Internasjonales ble spilt igjen og igjen. Under overskriften *Spennende dage i Skiensfjorden*, omtalte Laagendalsposten demonstrasjonstoget som gikk fra Skien som «ungdommelig». I tillegg var det mange kvinner i toget. Det var i det hele tatt en militant forsamling som ankom Skotfoss fredag 5. juni:

«Toget var ikke særlig stort, 3-4 hundrede kanskje, og det var paatagelig hvor faa eldre arbeidere var aa se i toget. Det var hovedsagelig ungdom, unggutter for det meste, enkelte unge kvinner og endelig noen kvinner av mer moden alder. (...) Og saa gikk mengden paa, den forsøkte å komme over kanalbroene, med unggutter i spidsen og under hyl og skrik. Men paa den annen side av elven stod 30-40 Oslo-politier, som hadde vært ute i hardt vær før. De hadde faat beskjed om aa stoppe mengden og ikke tillate demonstrantene aa komme over til fabrikkene, og lenger enn utpaa kanalbroen kom da heller ikke de skraalende unggutter. Her blev de da møtt av politiet, som med dragne køller drev dem tilbake. Det var ikke til aa undgaa at det vanket noen slag over armen eller ryggen, og en liten gutt, som hadde vært dum og uforsiktig nok til aa følge med strømmen fikk ogsaa smake kollen.»²¹

På Skotfoss torg var toget blitt ønsket velkommen av 200 skotfossarbeidere. Demonstrantene som hadde ønsket å ta seg over til bruket, ble møtt av at veien var stengt. Den ene av to broer over kanalen var heist opp, og den andre var svingt til side. Demonstrantene kom derfor ikke lenger enn til sluseportene ved Løveidkanalen. Der sto de på den ene siden av kanalen. På den andre siden hadde statspolitiet stilt seg opp.²² Men til tross for sin unge alder – eller kanskje nettopp i kraft av denne – lot

demonstrantene seg ikke stoppe. Åtte til ti unge gutter gikk i bresjen på den smale sluseporten. Det var bare plass til en om gangen, og en «liten gutt» som gikk aller først ble rammet av politiets koller og slått i svime. Hendelsen utløste et steinregn fra tilskuerne mot politiet. At demonstrasjonen utviklet seg til å bli så militant, mente både Laagendalsposten og Tidens Tegn skyldtes det store innslaget av ungdom. I arbeiderpressen ble det dessuten lagt vekt på politiets kollebruk. Politiets hadde brukt koller mot forsvarsløse unge gutter. Guttene ble drevet tilbake, men fortsatte fra den andre siden, sammen med mange unge jenter, med å hyle skjellsord til politiet. De prøvde også å kaste stein.²³ Slaget ved Løveidkanalen bidro til å eskalere konflikten. Statspolitiets kollebruk mot forsvarsløse unggutter opphisset gemyttene. Det utløste en lokal «intifada». Publikum og demonstranter tok i bruk det våpen de hadde tilgjengelig; steinkasting.

«Hadde jeg fått tak i en politi, hadde jeg rista'n litt»

I opptrappingen mot Menstadslaget var både kvinner og ungdom aktive. De satte i høy grad preg på demonstrasjonene ved å være både militante og pågående. Under selve slaget mandag 8. juni deltok disse gruppene også. Arbeidet på Menstad var tatt opp igjen. Det var gnisten som tente bålet.

«Det lå spenning i lufta,» fortalte Kåre Byrjal som var 17 år i 1931 og tilskuer. «Vi visste at noe kom til å skje».²⁴ Fra Porsgrunn marsjerte et stort tog av arbeidere, musikkorps og ungpionerens sangkor. Først i toget gikk ar-

beidervernet som bestod av cirka 100 mann, kledd i overalls, vindjakker og snekkerbukser. Det var også en del kvinner. Da toget svingte utover mot Menstad viste en optelling at omkring 220 mann og 30 til 40 kvinner var med i toget.²⁵ Talloppgavene tyder på at antallet deltakere økte etter hvert. Toget gikk ikke den korteste veien til Menstad, men svingte om Hovenga og langs den østre siden av Borgåsen. I disse landlige omgivelsene, utstyrte demonstrantene seg med kjepper og staur, fortalte Kåre Byrjal.

Fra Skien marsjerte omtrent samtidig omlag 400 demonstranter fra Folkets hus, over jernbanetorget og langs bryggene ut mot Menstad. Ved Follestad delte toget seg i to. Det ble besluttet at kvinnene og de eldre demonstrantene skulle marsjere hovedveien til Porsgrunn over Bøle. «Det var mange i denne delen av toget,» fortalte Ingrid Lund som var 20 år den gangen og gikk i første rekke sammen med søsteren på 18 år. Den andre delen av toget besto av menn og yngre demonstranter. De gikk over Ballestad. Her gikk også arbeidervernet. Dette toget skulle møte porsgrunnstoget på Borgestad.

Ingrid Lund fortalte videre at mens hun gikk puttet hun noen småstein i lommene for å kaste på politiet. Hun, søsteren og en bror på 28 år var alle arbeidsløse. De hadde vært med på alle demonstrasjonene, og politiets kollebruk på Skotfoss noen dager i forveien hadde gjort inntrykk. Steinene hadde hun i beredskap. Hun kastet dem ikke. Munntøyet brukte hun imidlertid. Hun og søsteren var så forbitret på politiet. De skjelte og anklaget dem for å beskytte og forsvare urettferdigheten. Ingrid

Det store demonstrasjonstoget har nådd fram til kontorbygningene på Menstad. Tilsammen var mellom 2000 og 3000 mennesker på området, blant dem en god del kvinner.

og søsteren var ikke redde. De var turnjenter og i god form: «Jeg var sterk og hadde jeg fått tak i en politi hadde jeg rista'n litt, « sa Ingrid. Det fikk hun ikke anledning til for politiet var snart på full retrett og løp nedover mot elva.²⁶ Det var ikke bare Ingrid Lund som hadde samlet stein. Opplandsposten rapporterte at kvinnene i toget hadde samlet stein i hattene sine og forsynte demonstrantene med dem.²⁷

Et øyenvitne kunne også fortelle at det var mange unge gutter blant demonstrantene: «Laktok man deltagerne nøiere, så man straks at mange, for ikke å si de fleste, var ganske unge gutter, « skrev Vestmar.²⁸ En av de unge guttene var Bjørn Berby, sønn av formannen i

Herøya Arbeiderforening, Arthur Berby. Han var 13 år og gikk i det toget som fulgte hovedveien fra Skien mot Porsgrunn. Han ble dyttet langt fram i toget da demonstrantene fikk vite hvem han var. Da de møtte politiet ved Menstad, stoppet de opp, og Bjørn fikk utlevert en kniv for å stikke hull på en av de vannslangene som politiet hadde lagt ut for å bruke mot demonstrantene. Bjørn utførte oppdraget. Om han var redd? «Nei, jeg var ikke redd. Jeg var stolt for at jeg fikk lov å til å gjøre det, « fortalte han 60 år senere.²⁹

Folk hadde strømmet til. Kåre Byrjal stilte seg opp på taket av potetkjelleren ved Menstadsvingen. «Vi sympatiserte med aksjonistene,» forteller han. «Hele

lia var på aksjonistenes side for streikebryteri var umoralsk.» Han kastet stein mot politiet. De hadde hjelm så han mente at de ikke ville komme til skade. Kvinnene samlet stein i forklærne, og ved siden av seg fikk han en haug med stein som han forsynte seg med.³⁰

Styrmann Per Røring forklarte under vitneavhørene senere på året at han hadde vært ute med sin mor og bror den dagen. De hadde fulgt toget fra Porsgrunn til Buer og videre litt nedover. Noen unge damer i toget hadde tatt broren fatt. De ropte til ham at han skulle ta av seg lua når Internasjonales ble spilt. Broren hadde svart tilbake at det nektet han å gjøre ettersom lua sto på norsk grunn.³¹

Tilskuerne var altså mer eller mindre «røde» og militante. Deres deltakelse varierte fra det å betrakte det hele på avstand, til å slutte seg til toget underveis, samle stein til demonstrantene eller delta aktivt i kampene. Man kan likevel anta at de fleste av de menneskene som samlet seg i hundrevis på Menstad denne dagen, i hovedsak sympatiserte med demonstrantene. Det er også mange uttrykk for at holdningen til ordensmakten gjennomgående var negativ. Fru Inga Eriksen var til stede på Menstad den 8. juni. I vitneavhør uttrykte hun seg slik om politiets opptreden:

«Det første jeg møtte var en svær politistyrke på 40 – 50 mann. De optrådte på en merkelig måte, de gikk frem og tilbake og jaget vekk barna og dette fant jeg frastøtende.»³²

Det var folk over alt. Mange hadde samlet seg i de private hagene eller klatret opp i trærne for å få best mulig utsikt. Smågutter vaglet seg i trærne for å få

med seg mest mulig av det som foregikk. Men de gjorde mer enn det. En av tilskuerne hadde noen dager senere snakket med en liten gutt i 12 - 13 års alderen. Han hadde da vært svært betuttet over å ha blitt fratatt en politilue han med stolthet hadde fått tak i:

«Jeg kasta 2 steiner på politiet jeg, og så fikk jeg fatt i en politilue – men den tok en mann fra mig,» tilføiet han nokså sorgmodig.³³

Hovedtoget nådde fram til politisperingene på Menstad, og der sto de stilt overfor hverandre; politi og demonstranter. Stemningen var spent til bristepunktet. Oppover i åsen var det svart av folk. Plutselig suste en stein gjennom luften. Ole Heldal var en av de lederne som det senere ble reist tiltale mot. Han forklarte under den påfølgende rettsaken:

«Fra tilskuermassen på høire side kom det plutselig en sten susende. Vi ropte at det ikke måtte kastes sten, samtidig som politiet da måtte være klar over at vi kom i fredelige hensikter. Momentant etter at stenen kom, blev to brandslanger satt på, en mot tilskuerne og en mot oss. Jeg rakte begge hendene op for å forsøke å stanse stenkastene, og jeg blev truffet av et par.»³⁴

Hva som utløste hva i en opphetet situasjon kunne være vanskelig å bedømme. Men av Heldals forklaring kan vi få inntrykk av at det var steinen fra tilskuerhold som utløste Menstadslaget, og at lederne for demonstrasjonstoget forsøkte å holde demonstrantene i ro. Slik ble det også vurdert i den rapporten som sto i Indre Smaalenenes Avis to dager etter Menstadslaget:

«Her (i skråningen ovenfor veien, min par)

Kommunistenes demonstrasjonsmøte i Porsgrunn 11. juni 1931 samlet vel 400 mennesker, menn, kvinner og barn. På talerstolen Johan Strand Johansen, etter krigen stortingsmann og nesformann i NKP.

hadde det nemlig samlet sig mange hundre mennesker, både voksne menn og kvinner og barn. Man hadde inntil da tatt dem for å være nysgjerrige tilskuere. Helt plutselig og uventet begynte de å bombardere politiet med sten.»³⁵

Massene lot seg ikke stoppe, og de neste minuttene gikk det hett for seg. Sammenstøtet utviklet seg til et masseslagsmål. Mot demonstrantene ble vannslinger og køller tatt i bruk. Arbeiderne slo med kjepper og stokker eller de brukte tørre nevene. Tilskuerne og en del av demonstrantene kastet stein.

Under rettsforhandlingene senere på året ble det forklart at det var mest unge gutter i 18 til 20 årsalderen som kastet stein og dernest en del damer i alle aldre. Det ble observert at kvinner hentet

stein og bar dem fram til demonstrantene.³⁶ I kampens hete benyttet også de helt yngste guttungenes anledningen til å delta. Gutter i åtte til ti års alderen var i ferd med å knuse vinduene i bilen til Victoria Hotell i Porsgrunn. Den var utlånt til politiet for anledningen, og dette hadde utløst guttenes raseri. De ble stoppet av en av demonstrantene. Han hadde registrert at det var folk inne i bilen.³⁷

Mens slaget pågikk, spilte musikkorpsset Internasjonalen. Det hele var over på fem minutter. Da ble det gitt ordre til politifolkene om retrett. De løp ned til bryggene det remmer og tøy kunne holde. Politiet hadde lidd fullstendig nederlag, og på sentralt politisk hold vakte dette voldsom oppsikt og

frykt. Store militære styrker og fem marinefartøyer ble sendt til skiensfjorden. Det hersket den rene krigstilstanden i området. Myndighetenes maktapparat var overveldende, men motstanden mot politiet og militæret fortsatte, om enn i mindre militante former. Lokalsamfunnet satte inn boikott mot de militære:

«Alle drosjechauffører i Skien og omegn har nektet å kjøre for de militære myndigheter. Heller ingen lastebileier vil ha befatning med transport av disse folk som ingen har bedt om å komme hit og heller ikke med de militære effekter. (...) Matforsyningen har fullstendig slått klikk. Det viste sig nemlig at byens bakere nektet å sende brød til de militære.»³⁸

To måneder senere, i august 1931 ble kontraktssystemet avskaffet. I tre omfattende lagrettsaker ble 20 arbeiderne som hadde deltatt i Menstadslaget, dømt til bøter og fengselsstraffer.³⁹

Avslutning

Denne historien jeg her har fortalt om Menstadslaget er en annen historie enn den jeg – og mange med meg - i utgangspunktet kjente. Det er en historie der kvinner og barn deltok og spilte en viktig rolle. Familie- og aktørperspektivet og selve møtet med kildene har ført til at jeg har måttet revurdere mine forestillinger om denne sentrale begivenhet i norsk arbeiderhistorie. Dette danner grunnlag for å stille følgende spørsmål: Hvorfor har historien om Menstadslaget i så stor grad blitt de voksnes historie? Den viktigste forklaringen må ligge i det faktum at historien er blitt til i ei tid da menn hadde økonomisk og politisk hegemoni i fami-

lien og i samfunnet. Tida og stedet; Norge i etterkrigstida dannet en bestemt ramme innenfor hvilken fortida ble forstått og fortolket. Problemstillingen om kvinners og barns deltakelse på Menstad ble i liten grad reist. Menn ble sett og kvinner og barn oversett.

En del av forklaringen kan videre være at arbeiderhistorien og historien om Menstadslaget i stor grad er blitt skrevet som *arbeiderbevegelsens* historie. Uorganiserte kvinner og barn, ja, hele arbeiderfamilien har dermed fallt utenfor. I et perspektiv der den historiske aktøren er sentrert tilkjennes flere av de som tidligere var ekskludert, betydning. Man ser da at kvinner og yngre gutter og jenter deltok på flere måter; fra å være tilskuere på sidelinjen til å delta aktivt i kampene. Blant disse fantes de mest militante demonstranter; de som deltok i fremste rekke mot streikebryteriet. Deltakelsen hadde betydning. Delvis påvirket det styrkeforholdet direkte. Men det hadde trolig også en mental og kulturell betydning. Når stemningen så overveldende var på arbeidernes side, må det ha vært viktig i den videre utviklingen av aksjonene. For lederne så vel som den mer anonyme demonstrant kan følelsen av enhet og samhold ha vært helt avgjørende.

Kampen på Menstad var altså ikke bare et oppgjør mellom menn. Kvinner og barn deltok. Herfra kan vi trekke flere linjer. En linje kan trekkes til intifadaen på Vestbredden og i Gaza. Den kampen som foregår der angår ikke bare voksne menn, men det palestinske folket og dermed familien. Unge gutter kaster seg inn i kampen mot overmakten med livet som innsats. Det kan også trekkes linjer tilbake til både den fran-

ske og den russiske revolusjonen der kvinnene utgjorde militante fortropper under opptøyene. Da handlet det om kampen om brødet. Konflikten på Menstad var også en kamp om brødet. Det dreide seg om å bekjempe streikebryteriet for å hindre lønnsreduksjon. At kvinnene engasjerte seg i denne kampen, er ikke til å undres over. Det var kvinnene som skulle sørge for å ha maten på bordet hver dag. Det hadde en lang tradisjon i arbeiderfamilien. Tradisjonen med et felles ansvar for levebrødet i arbeiderfamilien kan bidra til å forklare ikke bare kvinnenenes, men også barnas deltakelse i Menstadslaget den dramatiske våren 1931. Det var altså *samholdet* i familien og klassen som slo ut lokalt i 1931 til tross for at det på denne tida utspilte seg skarpe kjønnskonflikter sentralt i arbeiderbevegelsen.

Kilder:

Telemark Arbeiderblad, Skiensfjordens Presse, Varden, Aftenposten, Tidens Tegn, Laagendalsposten, Indre Smaalenenes Avis, Posgrunds Dagblad, Sarpsborg Arbeiderblad og Vestmar.
Avisutklipp i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Oslo.

Intervju med Ingrid Lund, født 1911, Bjørn Berby, født 1918 og Kåre Byrjal, født 1914.
Arbeiderbevegelsens arkiv i Telemark. Skien.

Litteratur:

Ingrid Andersgaard: «Settersker og typografer – splittelse mellom menn og kvinner.» I Ida Blom og Gro Hagemann (red.): *Kvinner selv... Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*. Oslo 1977.

Håvard Dahl Bratrein: «Det tradisjonelle kjønnsrollemønster i Nord-Norge.» *I Dri-*

vandes kvinnfolk. Om kvinner, lønn og arbeid. Oslo 1976.

Kirsten Flatøy: «Utviklingslinjer innen Arbeiderpartiets Kvindeforbund fra 1901 til 1914.» I Ida Blom og Gro Hagemann (red.): *Kvinner selv... Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*. Oslo 1977.

Gro Hagemann: «De stummes leir? 1800-1900.» I Ida Blom og Sølvi Sogner (red.): *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Oslo 1999.

Per Ole Johannesen: *Menstadkonflikten 1931*. Oslo 1977.

Olav Ljones: *Kvinneres yrkesdeltaking i Norge*. Statistisk Sentralbyrå. Oslo 1979.

Elisabeth Lønnå: «LO, DNA og striden om gifte kvinner i arbeidslivet.» I Ida Blom og Gro Hagemann (red.): *Kvinner selv... Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*. Oslo 1977.

Ellen Schrupf: *Barnearbeid – plikt eller privilegium? Barnearbeid og oppvekst i to norske industrisamfunn i perioden 1850 – 1910*. Kristiansand 1997.

Noter

1 Artikkelen er en noe omarbeidet versjon av et foredrag holdt i Skien 29. april 2000 på seminaret Menstadslaget - et historisk slag for framtiden.

2 Gro Hagemann (1999): 184, 185.

3 Ingrid Andersgaard (1977): 32.

4 Kirsten Flatøy (1977): 80

5 Elisabeth Lønnå (1977): 151.

6 Samme sted: 153.

7 Samme sted: 162.

8 Per Ole Johansen (1977): 46-47.

9 Samme sted: 60-62.

10 Telemark Arbeiderblad 1. juni 1931.

11 Telemark Arbeiderblad 3. juni 1931.

12 Per Ole Johansen (1977): 106,107.

13 Sarpsborg Arbeiderblad 11. juni 1931

14 Per Ole Johansen (1977): 70-72

15 Telemark Arbeiderblad 4. desember 1931.

- 16 Telemark Arbeiderblad 4. desember 1931.
17 Tidens Tegn 3. juni 1931.
18 Varden 5. desember 1931
19 Telemark Arbeiderblad 5. juni 1931.
20 Per Ole Johansen (1977): 108.
21 Laagendalsposten 8. juni 1931.
22 Per Ole Johansen (1977): 97-99.
23 Tidens Tegn 6. juni 1931.
24 Kåre Byrjal, født 1914.
25 Indre Smaalenenes Avis 10. juni 1931.
- 26 Ingrid Lund, født 1911.
27 Opplandsposten 10. juni 1931.
28 Vestmar 11. juni 1931
29 Bjørn Berby, født 1918.
- 30 Kåre Byrjal, født 1914.
31 Telemark Arbeiderblad 15. desember 1931.
32 Skiensfjordens presse torsdag 17. desember 1931.
33 Telemark Arbeiderblad 22. juni 1931
34 Skiensfjordens presse 11. desember 1931.
35 Indre Smaalenenes Avis 10. juni 1931.
36 Skiensfjordens presse lørdag 12. desember og tirsdag 15. desember 1931.
37 Porsgrunds Dagblad 27. februar 1932.
38 Sarpsborg Arbeiderblad torsdag 11. juni 1931
39 Per Ole Johansen 1977: 13.